



Віктор ШЕВЧУК,

*доцент кафедри криміналістики Національного університету
«Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»,
старший радник юстиції, кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України*

ВПЛИВ ЕТАПІВ РОЗСЛІДУВАННЯ НА РОЗРОБКУ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ

Ключові слова: етапи розслідування; тактична операція; тактичне завдання; зумовленість тактичних операцій етапами розслідування.

У сучасній криміналістиці проблема етапів розслідування та їх впливу на формування тактичних операцій ще не знайшла відповідного вирішення і з огляду на її велике значення для підвищення ефективності процесу розслідування потребує більш активних наукових пошуків. А це переконливо свідчить про актуальність дослідження періодизації розслідування й висвітлення її значення для розроблення тактичних операцій і підготовки ефективних рекомендацій з їх проведення, особливо з урахуванням положень нового Кримінального процесуально-го кодексу України (КПК України).

За визначенням більшості вчених-криміналістів на процес формування тактичних операцій, окрім виду злочину, впливає також етап його розслідування [1, 5–21; 2, 24–29; 3, 31; 4, 179–221]. Так, В.К. Гавло зазначає, що розроблення тактичних операцій – одна із властивостей, характерних для будь-якого етапу системи кримінального судочинства [5, 248]. Їх проведення, на думку Л.Я. Драпкіна, є процесом пізнання у кримінальній справі, єдністю інформаційної й логічної сторін у розслідуванні, зумовленою його етапами [6, 8–11]. Розвиваючи й поглиблюючи цю думку, М.П. Яблоков слушно зауважує, що на підставі вчення про першочергові та інші слідчі дії й науки «дослідження операцій», що сьогодні успішно розвивається, необхідно розкрити зміст і структуру окремих етапів розслідування й розробити наукові засади вибору оптимальних варіантів комплексів слідчих дій з урахуванням різних слідчих ситуацій [7, 38].

Отже, процес побудови і ефективність застосування тактичних операцій багато в чому залежать від того, до якого етапу розслідування вони розробляються і на якому етапі реалізуються.

Утім, поділ процесу розслідування на етапи не можна абсолютизувати й розглядати як непорушний закон. Не можемо і беззастережно погодитися із твердженням, що тактичні операції однаково характерні для всіх етапів розслідування. Вивчення й узагальнення спеціальної літератури, а також судово-слідчої практики свідчить про те, що в більшості випадків вони плануються й реалізуються на початковому та наступному етапах розслідування, адже саме на цих етапах виникають тактичні завдання, засобами вирішення яких є тактичні операції.

Натомість зміст заключного етапу становлять: 1) процесуальні дії щодо завершення провадження з розслідування; 2) ознайомлення захисника, потерпілого та інших осіб з матеріалами кримінальної справи, в тому числі з речовими доказами; 3) складання протоколу про ознайомлення з матеріалами кримінальної справи; 4) складання обвинувального висновку (відповідно до КПК України – обвинувального акта) й довідки про строки слідства, обрані запобіжні заходи, речові докази, про цивільний позов і вжиті заходи з його забезпечення, про можливу конфіскацію майна, процесуальні витрати тощо; 5) здійснення організаційно-технічних заходів, необхідних для закінчення розслідування [8, 116–117]. Є.П. Іщенко зазначає, що на цьому етапі підсумовуються результати проведеного розслідування, аналізуються помилки й недоробки, приймається процесуальне рішення, яке зазвичай формулюється у виді обвинувального висновку (акта) чи постанови про зупинення подальшого провадження у справі [9, 204]. На думку О.А. Чебуренкова, цей етап вирізняється домінуванням аналітично-систематизуючої і процесуально-оціночної діяльності слідчого, наслідком

якої є усунення або подолання всіх складних слідчих ситуацій, достатня інформаційна повнота і всебічність, що дають змогу достовірно й об'єктивно довести всі обставини, що мають значення для справи [10, 127–128].

Отже, заключний етап розслідування переважно не спрямований на отримання доказової інформації, а стосується лише виконання певних процесуальних рішень. Тому тут не виникає потреби у розв'язанні тактичних завдань, а відтак, у провадженні тактичних операцій. Аналогічні аргументи дали А.Ф. Волобуєву та Г.Ю. Жирному підстави для висновку про існування лише початкового і наступного етапів розслідування [11, 171–182; 12, 165].

До внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань проведення тактичної операції [13, 32–33], на наш погляд, можливе лише у випадку, коли до її структури обов'язково входить така слідча дія, як огляд місця події (безумовно, в комплексі з відповідними оперативно-розшуковими, організаційно-технічними та іншими заходами). Лише за цих умов і у виняткових ситуаціях система таких дій може бути здійснена у формі тактичної операції.

Враховуючи викладене, вважаємо, побудова тактичних операцій має здійснюватися до початкового і наступного етапів розслідування. Саме до них в окремих криміналістичних методиках формуються типові тактичні операції, у яких віддзеркалюються найхарактерніші особливості певного етапу розслідування. При цьому розробники обов'язково мають враховувати взаємозв'язок «вид злочину» – «етап розслідування» – «слідча ситуація» – «тактичне завдання» – «тактична операція».

Тактичним операціям початкового етапу розслідування злочинів властива пошуково-пізнавальна спрямованість. Головним їхнім завданням є виявлення і збирання необхідної доказової й орієнтовної інформації та її носіїв (джерел). Тобто на цьому етапі переважає інформаційна сторона пізнавального процесу. З цього приводу І.М. Комаров зазначає, що початковий етап системи досудового провадження за своїм поняттям та змістом, просторово-часовими характеристиками є найбільш великим за обсягом утворенням. Криміналістичні (тактичні) операції – компоненти змісту цього етапу, де вони плануються, організуються і провадяться [14, 220].

Вчені-криміналісти приділяли певну увагу виокремленню тактичних операцій при розслі-

дуванні конкретних видів злочинів на початковому етапі розслідування. Так, М.М. Загвоздкін на цьому етапі розслідування злочинів у сфері оподаткування базовою тактичною операцією називає «Вилучення документів» [15, 19]; В.В. Лисенко на початковому етапі розслідування податкових злочинів виокремлює такі тактичні операції, як «Викриття злочинця», «Збирання доказової інформації» [16, 122–123]; І.В. Кубарєв вважає, що при розслідуванні вбивств базовою є операція початкового етапу «Збирання відомостей на місці виявлення трупа» [17, 280–281]; Р.Б. Хаметов зазначає, що при розслідуванні злочинних порушень авторських і суміжних прав застосовуються такі тактичні операції, як «Огляд», «Доказування факту порушення авторських прав», «Встановлення факту охороноздатності твору й належності авторських прав заявнику-потерпілому»; В.Я. Решетніков при розслідуванні посягань на майно громадян пропонує розробляти й реалізовувати тактичні операції «Огляд місця події», «Розшук та затримання злочинця», «Розшук викраденого майна», «Обшук», «Викриття підозрюваного» тощо [1, 48].

Щодо деяких із названих операцій у нас виникають певні сумніви. Йдеться передусім про «Огляд місця події», «Обшук», «Збирання доказової інформації». Зокрема, огляд місця події та обшук – це окремі слідчі дії, передбачені чинним кримінально-процесуальним законодавством, і це не означає, що вони мають здійснюватися у формі тактичних операцій. Більше того, одна дія не може утворити тактичну операцію, оскільки операція являє собою комплекс взаємозалежних і взаємообумовлених дій та заходів. У зв'язку із цим вважаємо слушним зауваження І.В. Борисенка стосовно того, що тактична операція – це комплексне утворення, до якого, крім огляду місця події, входять також дії непроцесуального характеру. До того ж, у назві тієї чи іншої тактичної операції мають бути відображені й завдання, що вирішуються за допомогою її проведення на конкретному етапі розслідування [18, 215].

Назва тактичної операції хоча й має дещо умовний характер, проте, як справедливо зазначено в науковій літературі, має бути пов'язана із проміжним завданням, на виконання якого операція спрямована. Наприклад, назва «Огляд місця події» не лише не відображає призначення операції, зводячи її, по суті, до завдань одиначної слідчої дії, а й робить необґрунтовано акцент тільки на тому, що слідчий, вихований на класич-

ному постулаті криміналістики про архіважливість, невідкладність огляду місця події, вважає себе зобов'язаним після прибуття на місце події одразу ж почати його огляд, а не виконувати якісь ще заходи чи дії, які нібито становлять операцію [17, 280–281].

На нашу думку, залежно від ситуаційної зумовленості тактичних завдань на початковому етапі можуть проводитися такі тактичні операції, як: «Затримання злочинця з речовим доказом», «Встановлення особи, яка вчинила злочин», «Переслідування за «гарячими слідами» і затримання злочинця, зниклого з місця злочину», «Перевірка алібі», «Встановлення свідків», «Встановлення потерпілих», «Вивчення особи підозрюваного», «Забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної злочинцем», «Забезпечення можливої конфіскації майна» тощо.

Наступний етап розслідування за тривалістю та значенням вважається найбільш об'ємним і вирішальним, вимагає найповнішого використання криміналістичних методичних рекомендацій [19, 280–281]. Він характеризується вирішенням проблемних ситуацій щодо основних структурних елементів предмета доказування (подія і спосіб вчинення злочину, вина особа). Доказова інформація, зібрана до цього часу, дає можливість достатньо впевнено відповісти на ті запитання, що визначаються її проблемністю на початковому етапі розслідування. На цьому етапі розслідування інформація, якою володіє слідчий, вирізняється значним обсягом, а її зміст – конкретністю, впорядкованістю, надійністю, різноманітністю джерел [9, 203]. Якщо початковий етап розслідування характеризується раптовістю, а ефективність проведення тактичних операцій обмежена фактором часу, то наступному етапу властива наявність більшого обсягу доказової інформації, розгорнутого плану тощо.

Варто погодитись із тими вченими, які ставлять під сумнів правильність розмежування початкового і наступного етапів моментом виконання такої процесуальної дії, як пред'явлення обвинувачення (відповідно до КПК України йдеться про повідомлення про підозру). На думку О.Г. Філіппова, такою межею слугує не момент пред'явлення обвинувачення (повідомлення про підозру), а конкретні обставини розслідуваної справи. Нерідко початковий етап завершується, коли слідчий одержує можливість, використовуючи зібрані докази, скласти детальний план розслідування. Початковий етап може закінчуватися

після затримання підозрюваного у вчиненні злочину, виявлення якого-небудь важливого доказу або групи доказів тощо [20, 117]. Таку саму позицію обстоював і Р.С. Белкін, який вважав, що момент завершення початкового етапу розслідування не можна зафіксувати в загальному вигляді, пов'язавши його категорично з якимсь певним процесуальним рішенням у справі. Він може закінчитися з накопиченням достатньої для пред'явлення обвинувачення (повідомлення про підозру) доказової інформації, однак може завершитися й раніше, коли для цього виникнуть необхідні умови [21, 259–260].

Тактичні операції наступного етапу розслідування в цілому мають перевірочну й дослідницько-доказову спрямованість, що пов'язано з нагальною потребою вирішення завдань цього етапу пізнання злочину. Інформація, наявна у слідчого, обумовлює вибір таких тактичних операцій. Прийняття рішення про їх проведення ґрунтується на логічних висновках, що впливають з наявного доказового матеріалу.

Вивчення й узагальнення спеціальної літератури свідчить про те, що тактичні операції наступного етапу розслідування є малодослідженими, оскільки науковці, висвітлюючи проблеми методики розслідування злочинів, як правило, обмежуються питаннями розроблення тактичних операцій початкового етапу або ж простим їх переліком без урахування етапу розслідування. Ось чому заслуговують на схвалення зусилля вчених-криміналістів з розробки тактичних операцій наступного етапу розслідування. До таких операцій М.М. Загвоздкін зараховує «Подолання протидії розслідуванню з боку зацікавлених осіб», «Викриття обвинуваченого», «Відшкодування шкоди, заподіяної злочинцем» [5, 21–23]; О.А. Чебуренков – «Перевірку взаємовідносин між співучасниками групового злочину» [10, 84]; Р.Р. Вафін – «Встановлення співучасників злочину», «Перевірку джерел доходу потерпілого» тощо [22, 29].

Зважаючи на викладене, можна стверджувати, що на наступному етапі проводяться, зокрема, такі тактичні операції: «Встановлення співучасників злочину», «Вивчення особи підозрюваного», «Забезпечення відшкодування матеріальних збитків, заподіяних злочинцем», «Забезпечення можливої конфіскації майна», «Подолання протидії розслідуванню з боку зацікавлених осіб».

Слід зазначити: норми КПК України суттєво вплинуть на процесуальну періодизацію етапів

розслідування, яка не може не позначитися на періодизації криміналістичній. Зокрема, у зв'язку зі скасуванням процедури порушення кримінальної справи і необхідності встановлення достатніх підстав для прийняття цього процесуального рішення немає потреби здійснювати перевірочні дії в порядку ст. 97 Кримінально-процесуального кодексу України від 1960 року, а отже, і проводити відповідні тактичні операції.

Певних змін зазнають також інші етапи розслідування, якщо їх періодизацію пов'язувати з прийняттям певних процесуальних рішень. З огляду на це, на нашу думку, можна запропонувати дві моделі періодизації, умовно назвавши їх «диференційована» і «синтезуюча». Перша включає в себе початковий і наступний етапи розслідування у теперішньому їх розумінні. Початковий етап розпочинається з моменту занесення заяви або повідомлення про вчинення кримінального правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ст. 214 КПК України) і завершується складанням повідомлення про підозру (ст. 276 КПК України). Головним завданням зазначеного етапу є пошук достатніх доказів для оголошення особи підозри у вчиненні злочину. На виконання цього завдання мають бути спрямовані й тактичні операції. Наступний етап розпочинається із вручення особі письмового повідомлення про підозру (ст. 278 КПК України) і триває до закінчення досудового розслідування та внесення прокурором до Єдиного реєстру досудових розслідувань необхідних відомостей. Цей підсумковий етап спрямований на формування належної доказової бази, яка дає прокурору підстави у найкоротший строк після повідомлення особі про підозру здійснити одну з таких дій: 1) закрити кримінальне провадження; 2) звернутися до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; 3) звернутися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру (ст. 283 КПК України). Формування належної доказової бази передбачає вирішення різноманітних завдань розслідування,

зокрема й тактичної спрямованості, із застосуванням відповідних тактичних операцій.

З урахуванням норм КПК України можна запропонувати іншу модель періодизації етапів розслідування, синтезуючу: два зазначені самостійні етапи варто об'єднати в один, оскільки процес кримінального провадження розпочинається з повідомлення особи про підозру у разі її затримання на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення або при обранні до особи одного з передбачених законодавством запобіжних заходів (ст. 276 КПК України) і припиняється із закінченням досудового розслідування та внесенням прокурором до Єдиного реєстру досудових розслідувань необхідних відомостей. Такого роду синтезуючий, інтеграційний етап об'єднує всю сукупність завдань, які необхідно вирішити під час досудового розслідування, а також рекомендації з обрання оптимальних шляхів і засобів для цього.

Отже, важливим напрямом вивчення тактичних операцій є врахування чинників-детермінантів, що зумовлюють формування й реалізацію таких тактичних засобів. При цьому побудова і проведення тактичних операцій визначаються не лише видом злочину, а й етапами його розслідування. Тому подальше наукове дослідження етапності розслідування злочинів, особливо з урахуванням положень КПК України, їх впливу на формування тактичних операцій має не лише теоретичне, а й вагоме практичне значення. Чітке уявлення про етапи розслідування слугуватиме подальшому розвитку теорії криміналістики, вдосконаленню методичних рекомендацій щодо розслідування злочинів, реалізації тактичних операцій, спрямованих на оптимізацію слідчої діяльності. Дослідження етапності та періодизації розслідування злочинів є важливою передумовою для наступного важливого кроку у підвищенні практичної значимості рекомендацій криміналістичної методики, побудови та реалізації цих тактичних засобів, формування окремої криміналістичної теорії тактичних операцій.

Список використаних джерел:

1. Расследование преступлений. Криминалистические комплексы: учеб.-практич. пособ. / Е.Н. Асташкина, Н.Л. Марочкин, А.Е. Михальчук, В.Я. Решетников. – М.: Приор-издат, 2003. – 112 с.
2. Бахин В.П. Тактическое решение и тактическая операция / В.П. Бахин // Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений. – К.: Вища школа, 1988. – С. 24–29.
3. Малютин М.П. Тактические приемы в расследовании преступлений / Малютин М.П. – М.: Юрлитинформ, 2009. – 217 с.

4. Чебуренков А.А. Общетеоретические положения и практические аспекты криминалистической тактики / Чебуренков А.А. – М.: Юрлитинформ, 2008. – 240 с.
5. Гавло В.К. Теоретические проблемы и практика применения расследования отдельных видов преступлений / Гавло В.К. – Томск: Издательство Томского университета, 1985. – 282 с.
6. Драпкин Л.Я. Ситуационный подход в криминалистике и проблема периодизации процесса расследования преступлений / Л.Я. Драпкин // Проблемы оптимизации первоначального этапа расследования преступлений: межвуз. сб. науч. тр. – Свердловск, 1988. – С. 8–11.
7. Яблоков Н.П. Общие положения методики расследования и научно-технический прогресс / Н.П. Яблоков // Методика расследования преступлений: м-лы науч.-практ. конф., Одесса, ноябрь 1976. – М.: Юридическая литература, 1976. – С. 38–42.
8. Шмонин А.В. Методология криминалистической методики: моногр. / Шмонин А.В. – М.: Юрлитинформ, 2010. – 416 с.
9. Ищенко Е.П. Криминалистика: краткий курс / Ищенко Е.П. – М.: Юридическая фирма «КОНТАКТ»; ИНФРА-М, 2003. – 302 с.
10. Чебуренков А.А. Основы теории расследования: моногр. / Чебуренков А.А. – М.: Юрлитинформ, 2010. – 176 с.
11. Волобуев А.Ф. Проблемы методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва / Волобуев А.Ф. – Х.: Видавництво Національного університету внутрішніх справ, 2000. – 336 с.
12. Жирний Г.Ю. Структура окремих криміналістичних методик розслідування певних категорій злочинів / Г.Ю. Жирний // Актуальні проблеми сучасної криміналістики: м-ли міжнар. наук.-практ. конф.: у 2 ч. – Ч. 2. – Сімферополь: Доля, 2002. – С. 165–169.
13. Цветков С.И. К вопросу о формировании частной криминалистической теории тактических операций / С.И. Цветков // Проблемы первоначального этапа расследования: сб. науч. трудов. – Ташкент: Ташкентская высшая школа МВД СССР, 1986. – С. 32–37.
14. Комаров И.М. Криминалистические операции досудебного производства в системе криминалистики / Комаров И.М. – М.: Юрлитинформ, 2010. – 256 с.
15. Загвоздкин Н.Н. Теория и практика совершенствования выявления и расследования преступлений в сфере налогообложения: автореф. дисс. на соискание учёной степени канд. юрид. наук: 12.00.09 / Н.Н. Загвоздкин. – Краснодар, 2009. – 25 с.
16. Лисенко В.В. Теоретичні основи тактичних операцій та їх проведення на початковому етапі розслідування податкових злочинів / В.В. Лисенко // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – №3. – С. 122–125.
17. Кубарев И.В. Тактическая операция «Сбор сведений на месте обнаружения трупа» / И.В. Кубарев // Современные тенденции развития криминалистики и судебной экспертизы в России и Украине: м-лы междунар. науч.-практ. конф., 25–26 марта 2011 года: в 2 т. – Белгород: Изд-во БелГУ, 2011. – Т. 1. – С. 280–281.
18. Борисенко І.В. Організація та проведення тактичних операцій при розслідуванні вбивств з розчленуванням трупа / І.В. Борисенко // Вісник Академії правових наук України. – 2001. – №3. – С. 215–219.
19. Возгрин И.А. Введение в криминалистику: История, основы теории, библиография / Возгрин И.А. – СПб: Юридический центр Пресс, 2003. – 475 с.
20. Филиппов А.Г. Проблемы криминалистики. Избранные статьи / Филиппов А.Г. – М.: Юрлитинформ, 2007. – 352 с.
21. Белкин Р.С. Курс советской криминалистики: в 3 т. – Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации / Белкин Р.С. – М.: Юристъ, 1997. – 464 с.
22. Вафин Р.Р. Криминалистическая характеристика вымогательства и проблемы ее использования в расследовании: автореф. дисс. на соискание учёной степени канд. юрид. наук: 12.00.09 / Р.Р. Вафин. – Волгоград, 1992. – 31 с.

Віктор ШЕВЧУК

ВПЛИВ ЕТАПІВ РОЗСЛІДУВАННЯ НА РОЗРОБКУ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ

Резюме

Досліджуються проблеми впливу етапів розслідування на розробку тактичних операцій. Проаналізовано вплив початкового, наступного етапів розслідування і відповідних тактичних завдань на формування тактичних операцій при розслідуванні злочинів. З урахуванням положень нового Кримінального процесуального кодексу України запропоновано авторське бачення періодизації етапів розслідування.

Виктор ШЕВЧУК

**ВЛИЯНИЕ ЭТАПОВ РАССЛЕДОВАНИЯ
НА РАЗРАБОТКУ ТАКТИЧЕСКИХ ОПЕРАЦИЙ**

Резюме

Исследуются проблемы влияния этапов расследования на разработку тактических операций. Проанализировано влияние начального, последующего этапов расследования и соответствующих тактических задач на формирование тактических операций при расследовании преступлений. С учетом положений нового Уголовного процессуального кодекса Украины предложено авторское видение периодизации этапов расследования.

Viktor SHEVCHUK

**INFLUENCE OF STAGES OF INVESTIGATION
ON THE DEVELOPMENT OF TACTICAL OPERATIONS**

Summary

Investigates the problems influence on the development stage of the investigation of tactical operations. The influence of the primary, the next stages of investigation and appropriate tactical task on the formation of tactical operations at investigation of crimes. Subject to the provisions of the new Criminal Procedure Code of Ukraine proposed the author's vision of periodization of the stages of the investigation.